

*Tasnádi István*¹

DÉSI LÁZÁR GYÖRGY PÜSPÖKSÉGE (1767–1773)²

ABSTRACT

The episcopal activity of György Dési Lázár

This article examines the episcopal activity of György Dési Lázár, bishop of the Reformed Church in Transylvania between 1767 and 1773. Although the canons outline the rights and responsibilities associated with this position, the question remains: how were these principles implemented in practice? The study builds on previous research on the activities of Bishops György Verestói and György Zágoni Aranka, focusing not only on their biographies but also on the episcopal institution itself. After a brief introduction to the research methods, the first chapter analyses the different patterns of how the secular leadership of the Church influenced (or did not influence) the election of bishops. The second chapter deals with the internal affairs overseen by György Dési Lázár, including the question of pastoral replenishment and church discipline. The third chapter examines the external affairs he handled, especially the difficult situation with the Habsburg administration. This detailed and source-based study is an important step towards a comprehensive study of the history of the episcopate in the Reformed Church of Transylvania.

Keywords: Transylvania, Reformed, bishop, 18th century, institutional history

Az erdélyi református püspökök életrajza továbbra is az egyháztörténet-írás kevéssé kutatott területei közé tartozik, melynek vizsgálata segíthet árnyalni mind az egyház belső működéséről, mind a korszak általános összefüggéseiről alkotott képünket. Jelen tanulmány ezen téma egyik részletére szeretne rávilágítani Dési

- 1 Tasnádi István, református teológus-lelkész, a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Hittudományi Doktori iskolájának hallgatója. tasnadiistvan1@gmail.com
- 2 A tanulmány megírását a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal K-145896 számú témapályázata támogatta.

Lázár György püspök egyházkormányzói tevékenységének (1767–1773) vizsgálatával. Módszerét és célkitűzését tekintve kapcsolódik azon kutatásokhoz, melyeket a Désit hivatalában megelőző két püspök, Verestói György és Zágoni Aranka György élete, illetve munkássága kapcsán végeztem.³

A tanulmány célja ebben az esetben sem az életpálya időrendi ismertetése, mivel ez egyrészt meghaladná a terjedelmi korlátokat, másrészt kevesebb új szempontot hozna az életrajz eddigi összefoglalásához képest.⁴ Dolgozatom ezért kimondottan Dési Lázár György püspöki tevékenységére összpontosít, amit különböző szempontok alapján vizsgálok. A kiválasztott szempontok nagyrészt megegyeznek az eddigi kutatások kérdésfelvetésével, ami segíthet abban, hogy később átfogóbb képet alkothassunk a 18. századi Erdélyi Református Egyház kormányzásáról.

Vizsgálódásom elsődleges forrását az Erdélyi Református Főkonzisztórium levéltára képezi, amely Dési Lázár György több saját kezű levelét is őrzi. Az elsődleges források használata lehetővé teszi, hogy a jelenségeket ne csupán a későbbi egyháztörténeti narratívák szemüvegén keresztül értelmezzük, hanem úgy, ahogyan azt a kortársak látták. Ez a megközelítés esettanulmányi jelleget kölcsönöz a kutatásnak, hiszen egyetlen püspök hivatali tevékenységének bemutatására törekszük.

A tanulmány ugyanakkor kísérletet tesz a vizsgált jelenségek értelmezésére is. Ezért ott, ahol erre lehetőség van, az esetek leírását összevetem a témában született szakirodalommal. Dési Lázár György püspöki tevékenységét három tematikus alfejezetben vizsgálom: az elsőben a főjegyzőválasztás lefolyását írom le különös tekintettel arra, hogy ebben milyen szerepet játszott a Főkonzisztórium kívánsága. A második fejezet azokat a belső ügyeket mutatja be, amelyekben a püspök nyomom követhető módon döntéseket kellett hozzon. A harmadik egység a külső ügyekre koncentrál, ezek közül is elsősorban az állammal való kapcsolattartásra.

FŐJEGYZŐVÁLASZTÁS

Az Erdélyi Református Egyházban 1726-tól kezdődően gyakorolták a *successio* elvét, miszerint üresedés esetén a püspöki tisztség a hivatalban lévő főjegyzőt illet-

3 TASNÁDI István: *Verestói György élete*, Kolozsvár, magiszteri dolgozat a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben, 2020;

TASNÁDI István: Út a püspökség felé – Zágoni Aranka György pályaképe, in: Kolumbán Vilmos (szerk.): *Az iskolák fölöttébb szükséges voltáról*, Kolozsvár, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet – Egyetemi Műhely Kiadó, 2022, 235–250;

TASNÁDI István: Zágoni Aranka György püspöki tevékenysége, in: Kiss Réka, Lányi Gábor (szerk.): *Hagyomány, Identitás, Történelem 2022*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2023, 489–502. doi: 10.61376/hit.2022.tasnadi.34

4 BODOLA Sámuel: Bod Péter smyrnai[!] Polykárpusának folytatása, in: *Az Erdélyi Reformata Anyaszentegyház névkönyve 1860ra*, Kolozsvár, Az Evangéliumi Református Főtanoda Könyvnyomdája, 1859, 6–11.

te meg.⁵ Ennek következtében felértékelődött mind a *generális notárius* személye, mind az a kérdés, hogy miként választottak meg valakit erre a tisztségre. Dési Lázár György két főjegyzőválasztáson volt jelölt, püspöksége alatt pedig további három választásra került sor a tisztséget betöltő személyek korai halála miatt, ezért egyházelőjárói tevékenységének vizsgálata különösen alkalmas arra, hogy a választás mikéntjéről átfogóbb képet alkothassunk. A Főkonzisztórium befolyásoló magatartása viszont választásonként különbözött. Jelen fejezet arra törekszik, hogy modellezze a főúri befolyás mértékét a különböző választások kapcsán, és ezáltal felderítse, hogy mennyire függött a vezető testület akaratától a leendő püspök személye.

Az, hogy a Főkonzisztórium véleménye fontos volt a kérdésben, az eddigi kutatásokból is egyértelműen kirajzolódott. Verestói Györgyöt például felkérték, hogy a generalis zsinat ülésezése előtt legalább egy nappal jelenjen meg a helyszínen egyeztetések végett, másnap pedig püspökké választották (korábban ugyanis a főjegyző is életét vesztette, így mindkét tisztség üresen maradt).⁶ Ugyanezen a zsinaton – meglehetősen furcsa eljárás után – Zágoni Aranka György lett a generális notárius: ahelyett, hogy a legtöbb szavazatot kapott jelöltet (Dési Lázár Györgyöt) hirdették volna ki győztesként, összeadták a püspökségre és a főjegyzőségre leadott voksokat. Így számolva már Zágoni került ki győztesen a megmérettetésből.⁷ Sajnos a források nem számolnak be arról, hogy mi indokolta ezt az eljárást, de könnyen elképzelhető, hogy ebben szerepet játszott a főgondnokok akarata is.

Dési Lázár György főjegyzővé választása kapcsán (1765, Marosvásárhely) sokkal kevesebb adat áll rendelkezésünkre. A küldötteknek szóló utasításában a Főkonzisztórium azt kérte, hogy a jelöltek közé igyekezzenek felvétetni Bod Péter magyarigeni lelkipásztort és ezért gyakoroljanak nyomást a lelkészi karra.⁸ A zsinatról szóló jelentés szűkszavúan annyiról számol be, hogy „pluralitate votorum” választották meg Dési Lázár Györgyöt, anélkül, hogy a szavazatok számát vagy az ellenjelöltek nevét említene.⁹

Sipos Gábor a Főkonzisztórium kialakulását bemutató könyvében két esetben is beszámol arról a gyakorlatról, miszerint a testület nevezte meg a három jelöltet,

5 SALAMON József: *Successio és képviselet az Erdélyi Evang. Reform. Superintendenciában*, Pest, Engel és Mandellon Nyomdája, 1861, 3–6. A *successio* elvének rövid történeti összefoglalását lásd: Tasnádi: *Verestói György*, 25.

6 Ua.

7 Tasnádi: *Zágoni Aranka*, 490.

8 „Mely candidatioba hogy a magyarigeni tiszteletes pap, Bod Péter atyánkfia is bémennyen, igyekezzenek a méltóságos urak, hogy a clerust persuadeállyák quoquo modo.”

BUZOGÁNY Dezső – DÁNÉ Veronka – KOLUMBÁN Vilmos József – ŐSZ Sándor Előd – SIPOS Gábor (kiad.): *Erdélyi református zsinatok iratai II. 1715–1770.*, Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület, 2016, 395. (a továbbiakban: *ERZSI II*).

9 Uo., 399.

a zsinat pedig közülük választott.¹⁰ Ahogy azt látni fogjuk, ez a minta később is visszaköszön, de egyáltalán nem nevezhető bevett gyakorlatnak az 1760-as, –70-es években. Már az említett 1737-es zsinaton is kitűnt az, hogy a lelkészi rend elégedetlen a módszerrel és negyedik, saját jelöltet szerettek volna állítani, amit azonban a főgondnokok megakadályoztak.¹¹

Dési Lázár György 1769-ben kelt leveléből ugyanakkor kirajzolódik egy másik, szokásjogra emlékeztető elv is: a rangidős esperesek számítottak a jelölésre, illetve megválasztásra. Vas Gábor kézdi esperes már mintegy „emeritusnak tartja magát” – írja –, de ő mégis inkább Lisznai Incze Ferencet (Hunyadi egyházmegye), a sorban második esperest látná a feladatra alkalmasnak.¹² Ahogy azt később látni fogjuk, ez az elv részben szembenáll a Főkonzisztórium azon kívánságával, miszerint a jelöltek ne legyenek túl idősek.

A Főkonzisztórium befolyásának legenyhébb formája és egyben az első megfigyelhető mintázat az, amikor általános követelményeket fogalmaznak meg a leendő püspök személye iránt. Erre szemléletes példa Lisznai Incze Ferenc (1769, Dés), akit 5-6 ellenszavazat mellett, csaknem egyhangúlag választottak meg generális nótáriussá.¹³ Az ülést megelőzően a püspök kérdésére, hogy a Főkonzisztóriumnak mi a véleménye az ügyben, a következő kritériumokat fogalmazták meg, konkrét nevek említése nélkül: „Generalis notariusnak absque omni partium studio, egyedül csak a közjóra nézve, olyan személyt igyekezzenek választani, aki nemcsak ad officium illud gerendum capax, hanem közép idejébéli, egészséges légyen, nem pedig csak az officii senioratum és következésre nézve valamely decrepitus vén embert, kiknek mindazonáltal illendő tisztelettyek és becsületek helyben maradjon.”¹⁴

Hasonló kritériumokat az 1767-es választás előtt is megemlítenek: a személyes képességek mellett fontosnak tartották az addig szerzett érdemeket, a törvények ismeretét, a szorgalmat, az elköteleződést, valamint azt, hogy szolgálati helye ne legyen túl távol az ország közepétől, de leginkább Nagyszebentől.¹⁵

A felsorolt szempontokból kettőt emelnék ki, amelyek kissé eltérnek azoktól az általános elvárásoktól, melyeket a püspökkel szemben támasztanánk. Az első az életkor és az egészségügyi állapot kérdése. Ahogyan arról már szó volt, a szokásjog alapján a tisztségében legidősebb esperes számíthatott arra, hogy ő a legesélyesebb jelölt. A hivatalban eltöltött idő ugyan nem minden esetben feleltethető meg az

10 SIPOS Gábor: *Az Erdélyi Református Főkonzisztórium kialakulása 1668–1713–(1736)*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület – Erdélyi Református Egyházkerület, 2000, 82, 86.

11 Uo., 86.

12 Erdélyi Református Főkonzisztórium Levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban (a továbbiakban: FőkonzLvt) 1769/89, Dési Lázár György Levele a Főkonzisztóriumhoz, 1769. május 11.; *ERZsI II*, 435.

13 *ERZsI II*, 440.

14 FőkonzLvt 1769/89, Expeditionis protocollum VI, 1137. A Főkonzisztórium levele a zsinati küldöttekhez, 1769. május 21.; *ERZsI II*, 436.

15 FőkonzLvt 1767/48, A Főkonzisztórium levele Dési Lázár Györgyhoz, 1767. június 17.; *ERZsI II*, 414.

adott személy életkorával, hiszen függ attól, hogy hány évesen választották meg, de a kettő közötti összefüggés jelentős. Egyrészt azért, mert az erdélyi egyházmegyék ritkán választottak túl fiatal lelkészt esperesnek, másrészt mire valaki oda jutott, hogy ő legyen a legrégebbi a 15 senior közül, addig évtizedek telhettek el.

A Főkonzisztórium kérése, miszerint a jelölt középbelie legyen, és ne „deceptus vén ember”, két célt szolgált: azt, hogy a megválasztott személy kellőképpen tudja ellátni a rá háruló feladatokat, valamint hogy ne kelljen túl gyakran új választást tartani az előző püspök halála miatt. Az előbbire szemléletes példa Verestói György, akivel kapcsolatban hivatali utóda, Zágoni Aranka György, tiszteletteljesen ugyan, de megjegyzi, hogy élete végén már alig tudta elvégezni a feladatait, ami miatt az egyház jelentős károkat szenvedett.¹⁶ A gyakori választások ugyanakkor nem csupán adminisztratív nehézséget okoztak, hanem anyagi vonzatuk is volt: a püspök császári megerősítéséért 250 forintot kellett fizetni, amivel kapcsolatban 1765-ben a Főkonzisztórium megjegyezte, hogy ez komoly tehertétel.¹⁷

A jelölt szolgálati helye szintén olyan szempont, ami elviekben nem tesz valakit alkalmassá vagy alkalmatlanná a püspöki szolgálatra. A korban azonban a földrajzi távolság nem elhanyagolható szempont, főleg olyankor, amikor sürgősen kellett ügyeket intézni Nagyszebenben. A személyes jelenlét fontosságát a püspökök szolgálati tevékenységében is nyomon követhetjük: olyan esetekben tudtak hatékonyan eljárni, amikor a helyszínen tartózkodnak (pl. Verestói György és a kolozsvári ispotály ügye¹⁸), hiányuk pedig nehézségeket okozott, például a püspöki birtokok gazdasági ügyeinek kérdésében.

Más esetben azt látjuk, hogy a Főkonzisztórium sokkal közvetlenebb módon határozta meg a megválasztott személyét. Ezt a modellt nyomatékos javaslatnak nevezhetjük, hiszen jogilag nem kötelező érvényű, de mégis úgy tűnik, hogy a zsinat nem hagyhatta figyelmen kívül azt. Erre szemléletes példa Bod Péter megválasztása 1767-ben, a kézdivásárhelyi zsinaton.

Ahogy azt az 1765-ben láthattuk, a Főkonzisztórium korábban is szerette volna Bod Pétert főjegyzőként látni. Ekkor még csak arra kérték a követeket, hogy mindenképp vegyék fel a jelöltek közé, azonban nem őt választották meg. A két évvel későbbi zsinat előkészületeinél már sokkal egyértelműbben fogalmazták meg az erre vonatkozó kívánságukat. Dési Lázár Györgynek írt levelükben előbb felsorolták a már említett kritériumokat, majd hozzátették, hogy Bod Péter ezeknek minden szempontból eleget tesz. A levél további részében azonban azt is egyértelművé tették, hogy itt nem kérésről, hanem sokkal inkább utasításról van szó.¹⁹ Azokról, akik ebben ellenkeztek, azt állították, hogy a saját érdekeiket

16 Tasnádi: *Út a püspökség*, 245.

17 TASNÁDI István: Zágoni Aranka György püspökségét megerősítő császári oklevél, in: Ujváry Gábor (szerk.): *Lymbus Magyarságtudományi forrásközlemények*, Budapest, 2022, 717.

18 Tasnádi: *Verestói György*, 36.

19 FőkonzLvt 1767/48, A Főkonzisztórium levele Dési Lázár Györgyhez 1767. június 17.; *ERZSI II*, 413–415.

a közjó elé helyezik,²⁰ majd szinte fenyegető hangnemben írtak az esetleges következményekről:

„Talállyon azért helyet őkegyelmek előtt legalább ez egy ítélete és javallása a Supremum Consistoriumnak, vegyék szívekre őkegyelmek vallásunk és a cle-rus mostani terhes circumstantiait, és a fenn írt okokra is figyelmeztvén tiszteletes Bod uram lelkiismeret szerint érdemes személyére hajoljanak, másként ha a fenn írt okokból származó akadályok miatt a Supremum Consistorium maga tisztit nem tehetvén, magok őkegyelmek cselekedeteket megbánnák, és nem várt alkalmatlanságot szenvedni találnak, ki-ki tulajdoníthatya magának.”²¹

A nyomatékos kérés elérte a célját, hiszen a zsinat Bod Pétert választotta főjegyzővé, püspökké azonban sosem lépett elő, mivel 1769-ben meghalt.

A két felvázolt mintázathoz képest köztes megoldásként tekinthetünk arra a gyakorlatra, melyet részben már érintettünk: a Főkonzisztórium megnevezte a három jelöltet, a zsinat pedig közülük választott főjegyzőt. Csernátoni Vajda Péter így lett generális notárius az 1772-es agyagfalvi zsinaton. A Főkonzisztórium Csernátoni Vajda Péter dési lelkészt, Bodoki József kolozsvári professzort, valamint Borosnyai Simon marosvásárhelyi lelkészt nevezte meg, és kérte a püspököt, hogy vigyázzon, a „választás factio által ne mennyen véghez”.²² A küldöttek jelentése szerint ezzel a lelkészek ekkor sem voltak megelégedve és saját jelölteket szerettek volna állítani, amibe azonban a nemesek nem egyeztek bele, mert azzal „a méltóságos Supremum Consistorium[ot] nagyon megsértenék”.²³

Összegezve elmondhatjuk, hogy a főjegyzőválasztást, illetve a Főkonzisztórium beavatkozási lehetőségeit nem szabályozta semmiféle törvény. Időnként csupán általános javaslatokat fogalmaztak meg, máskor konkrét követeléssel léptek fel a megválasztandó személy kapcsán. Az, hogy miként álltak hozzá a kérdéshez, függött a jelölt személyétől: Bod Péter mellett például több ízben is kiálltak, míg máskor nem is említettek konkrét neveket.

A vizsgált esetekből kiindulva azt mondhatjuk, hogy a Főkonzisztórium a legtöbb esetben érvényesíteni tudta akaratát: amikor egyetlen jelöltet neveztek meg, akkor ő lett a főjegyző, máskor pedig sikerült elérni, hogy az általuk megnevezett személyek közül válasszanak. A főúri ráhatás ugyanakkor érzékelhető ellenállást váltott ki a lelkészi rendből: többször megfogalmazták a saját jelölt állításának az igényét és ha nem volt túl nagy a nyomás, nem is választották meg a javasolt sze-

20 „Őkegyelmét olly bizodalommal ajánlja a Supremum Consistorium pro electione a tiszteletes atyafiaknak, hogy aki őkegyelme személyében meg nem nyugszik, az a maga privatumát a publicum ecclesiasticumnak eleibe tenni láttatik, melly kivált az Isten szolgálaihoz éppen nem illik.”

Ua.
21 Ua.

22 BUZOGÁNY Dezső – DÁNÉ Veronka – KOLUMBÁN Vilmos József – SIPOS Gábor (kiad.): *Erdélyi Református zsinatok iratai III. 1771–1789.*, Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület, 2001, 12. (továbbiakban: *ERZSI III*)

23 *ERZSI III*, 13.

mélyt. A Bod Péter megválasztását követelő levél jól szemlélteti, hogy a Főkonzisztórium is szükségét látta egyrészt a hosszas indoklásnak (például külön kiemelik, hogy nem az érintett kérte a jelölését), másrészt annak, hogy hatalmi szóval támasszák alá kérésüket. Az erőviszonyok tehát nem billentek el egyik irányban sem: míg a Főkonzisztórium hatása egyértelműen nagy súllyal esett a latba, nem számíthattak arra, hogy mindig ők határozhatják meg a főjegyző kiletét.

A felvázolt kérdés a Főkonzisztórium és a zsinat jog- és hatáskörének tágabb kontextusába illeszthető be, aminek kifejtésére nincs lehetőség ezen tanulmány keretein belül. A két intézmény viszonyát illetően álljon itt egyetlen példa Dési Lázár György püspöksége idejéből. A zsinat a Főkonzisztóriumot az egyház érdekképviselőjére kérte: „Sok ügyes-bajos dolgainkat és eklézsiáinknak megterhelhetéseket, mellyeket magunk el nem igazíthattunk, bízunk excellentiatok és nagyságtok orcájok eleibe mostan menendő tiszteletes superintendensünkre, hogy azokat alázatossággal terjessze excellentiatok és nagyságtok eleibe.”²⁴ A két intézmény viszonyának részletes elemzése önálló kutatás témáját képezhetné.

BELSŐ ÜGYEK

A következőkben olyan ügyeket vizsgálok Dési Lázár György püspöki szolgálatából, amelyek az egyház belső működésére vonatkoznak. Az egyes témakörök bemutatásán keresztül arra a kérdésre keresem a választ, hogy a gyakorlatban milyen feladatokat látott el, illetve milyen hatáskörben mozoghatott az egyház legmagasabb tisztségét betöltő személye. Ezt a lelkészutánpótlással kapcsolatos kérdések és az egyházfegyelem vonatkozásában vizsgálom.

Lelkészutánpótlás

A püspök egyházkormányzói feladatai között kiemelt szerepet töltött be a lelkészek szolgálatának irányítása, különösen olyan esetekben, amikor a nehézség meghaladta az esperesek hatáskörét, vagy éppen az ő szolgálatuk bizonyult elégtelennek. Szintén a püspök jogkörébe tartozott az ideiglenes szolgálati engedélyek kibocsátása, amelyek érvényességét azonban a zsinat utólag meg kellett erősítse.²⁵

Háromszéken egyre nagyobb lett az ún. *vacans*, szolgálati hely nélküli, lelkészi előjogokkal rendelkező személyek száma. A világi hatóságok ezt nehezményezték, mivel ők is ugyanúgy adómentességet élveztek, mint az aktív, szolgálatot végző lelképásztorok. A Főkonzisztórium azt javasolta, hogy a püspök tiltsa meg az új szolgálattevők bekebelezését az egyházmegyébe mindaddig, amíg a *vacans* papokat nem sikerült elhelyezni.²⁶ A kérdés ezzel nem oldódott meg, hiszen három év múlva újra előkerült a panasz: sok a munkanélküli lelkész és mégis újak kerültek

24 FőkonzLvt 1768/34, A zsinat levele a Főkonzisztóriumhoz, 1768. június 15.; *ERZsI II*, 428.

25 Korábbi példa erre Johann Kreiter evangélikus lelkész esete. Lásd: Tasnádi: *Verestói György*, 32–33.

26 FőkonzLvt 1769/89, A Főkonzisztórium utasítása a zsinati követekhez, Expeditionis protocolum VI, 1137.; *ERZsI II*, 436.

be az egyházmegye joghatósága alá. Ekkor megismételték az előbbi utasítást, valamint elrendelték, hogy a szolgálaton kívülieket vizsgálják meg: egyáltalán alkalmasak-e még a szolgálatra.²⁷

Szintén Dési Lázár Györgyöt kérték fel albisi Vas Gábor kézdi esperes és Gál János lelképásztor közötti közvetítésre. Utóbbi panasza szerint az esperes nem akarta őt beiktatni a gyülekezetbe, miközben erre jogosult lett volna. A Főkonzisztórium keményen rendelkezett az ügy kapcsán: ha kiderül, hogy valóban jogtalanságot követett el és nem hajlandó engedni a püspök szavának sem, akkor „őkegyelmével magával is megtapasztaltattya a Supremum Consistorium, mely nagy és keserves dolog légyen hivatal és ecclesia nélkül lenni”.²⁸ Az ügy több éven keresztül húzódott, mindkét fél a másikat okolta megrekedéséért: Gál János személyes bosszút sejtett az esperes vonakodása mögött, Vas Gábor pedig azzal vádolta a lelkészt, hogy válogat a gyülekezetek között.²⁹

A lelkészutánpótlás témakörébe tartozik az a nézeteltérés is, amely a püspök jogkörével kapcsolatban alakult ki az 1772-es agyagfalvi zsinati küldöttek és Dési Lázár György között. Gróf Toldalagi László és Máthé István jelentésében ezt olvashatjuk: „püspök uramban is nagy hiba, hogy sokat cselekszik propria auctoritate, melyet nem cselekedhetnek.”³⁰ Erre két példát említettek: az egyik, hogy a megnevezett zsinaton négy vizsgázót nem ordináltak, mert alkalmatlannak bizonyultak a lelkészi feladatok végzésére, a püspök utólag mégis szolgálatra bocsátotta őket. A másik ehhez hasonló: Borzovai Mihálynak *facultatiot* adott annak ellenére, hogy korábban mind a parciális, mind a generális zsinat a gyülekezetből való távozásra szólította fel. Az a megjegyzés, miszerint egyéb kifogásokat „őkegyelme tiszteletire nézve” elhallgatnak, arra utal, hogy további nézeteltérések is felmerültek a zsinaton.³¹

A küldöttek a Főkonzisztóriumnak határozott, a püspököt elmarasztaló lépéseket javasoltak. Meglátásuk szerint Dési Lázár György átlépte hatáskörét, mivel a kibocsátott engedélyekkel mind a zsinat, mind a Főkonzisztórium döntését felülírta. Az ilyen „hibák jövődjé orvoslására nézve”, valamint „pro exemplo” úgy látják, hogy nem volna rossz, ha „a méltóságos Supremum Consistorium ezen factumait őkegyelmének pro sua auctoritate simpliciter cassálná, rescindálná.”³²

Már maga a kérés sokat elárul az egyház belső viszonyairól. A Főkonzisztóriumnak mint testületnek ez alapján joga lett volna visszavonni a püspök döntését, amennyiben az ellenkezik az egyház törvényeivel. Ilyen értelemben ellenőrizhette és felülbírálhatta a püspök rendelkezéseit. Természetesen ez felveti azt a kérdést,

27 ERZsI III, 19.

28 FőkonzLvt 1768/15, A Főkonzisztórium levele a zsinati küldöttekhez, 1768. április 24., Expeditionis protocollum VI, 983–984.; ERZsI II, 427.

29 FőkonzLvt 1769/89, A Főkonzisztórium utasítása a zsinati követekhez, Expeditionis protocollum VI, 1137.; ERZsI II, 436.

30 ERZsI III, 14.

31 Ua.

32 Uo., 15.

hogy ez milyen esetekben alkalmazható: csak akkor, ha a püspök egyértelműen jogtalanságot követ el, vagy akkor is, ha a Főkonzisztórium más megoldást tart jobbnak. A felvázolt eset erre nem ad választ, mivel ahogyan látni fogjuk, az ügy komolyabb következmények nélkül zárult.

Dési Lázár György a majdnem egy hónappal később kelt levelében szintén beszámolt az esetről, azonban más megvilágításban. Nem említi, hogy tudott volna a küldöttek jelentésének tartalmáról, de már arról ír, hogy ezeket a személyeket „magamtól facultálni nem akarom, hanem excellentiatok bölcs ítéletére bízom.”³³ Itt már csak két diákról van szó, Érsekújvári Józsefről és Szentkirályi Józsefről, akik közül az előbbinek már volt a parciális zsinat részéről szolgálati felhatalmazása. A források alapján tehát nem egyértelmű, hogy a küldöttek írásban kiadott facultatoria, vagy csak szóbeli engedélyre gondoltak,³⁴ de a püspök beszámolója alapján inkább az utóbbi a valószínű.

A levélben két érvet hoz fel amellet, hogy a jelöltek szolgálatba állítása helyes döntés volt. Az első a lelkészképzés állandóan visszatérő dilemmája: jobb-e kis gyülekezetekbe gyengébb képességű szolgálattevőket helyezni, minthogy pásztorlás nélkül maradjanak. Dési Lázár György nem tagadja, hogy a vizsgán nem teljesítettek jól, de meglátása szerint „olyan eklézsiákba, amineműekben vagynak, alkalmasok”. Újvári Sámuel például Asszonyonépén szolgált, amely „csekély eklézsiába nagy bajjal találók” őt is, ezért a gyülekezet ragaszkodik hozzá. A püspök is egyetért azzal, hogy ha „ezt nem marasztjuk, még olyant sem” találnak helyette. Kissé túlozva úgy fogalmaz, hogy ő szeretné azt, hogy Mózeshez hasonló prédikátorok szolgáljanak az erdélyi református gyülekezetekben, de erre az adott körülmények között nincs valós lehetőség.³⁵

A második érv arra vonatkozik, hogy mindkét érintettet enyedi diák korából ismeri, és jó véleménnyel van róluk. Szerinte a tudomány fontos, de nem kizárólagos szempont, legalább annyira lényeges a jó erkölcs és a szelíd magaviselet. Ennek megerősítésére idézi a Második Helvét Hitvallás 18. cikkelyét, amely alapján alkalmasnak ítéli a két lelkészjelöltet.³⁶

A Főkonzisztórium válaszában nyitott volt a püspök döntésének elfogadására, de a végső határozatot akkorra halasztották, amikor a zsinat jegyzőkönyvét kézhez kapják. Levelükben úgy fogalmaznak, hogy „hajlanak a rajtok való könyörületeségre”, amennyiben ígéretet tesznek arra, hogy ezután jobban fognak törekedni.³⁷ A jogkörök határának meghúzását érintő vita tehát elmaradt, mindkét fél igyekezett kompromisszumos megoldást találni.

³³ Uo., 22.

³⁴ „...a szent szolgáltra tovább is azokat facultálta [a püspök], és azok magok ecclesiajokban most is, mint eddig, szolgálnak [...]” Uo., 15.

³⁵ „...de olyan eklézsiáink vagynak, kivált mostan e nehéz időben bizony igen nagy prófétákkal nem ékesíthetjük[...]” Uo., 20.

³⁶ Uo., 20.

³⁷ Uo., 22.

Az eset nyomán merült fel a lelkészvizsga átalakításának lehetősége. A Főkonzisztórium püspökhöz intézett levelében kifogásolta, hogy a Második Helvét Hitvallásnak csak két (évenként változó) részéből vizsgáztak a jelöltek. Azzal egyetértettek, hogy az istentiszteleti szolgálatok ezeket a fejezeteket magyarázzák, de a vizsgáztatást szerették volna kiterjeszteni a teljes hitvallásra, illetve további tudományterületekre („ecclesiastica historia, moralis philosophia, zsidó, görög, római antiquitas, eredeti szent nyelvek”). Ehhez azt látták célravezetőnek, ha a „drága időt csak vesztegető syllogisticus disputandi” módszernek búcsút intenek, és helyette „methodus erothematica, avagy kérdések és feleltek által” történik a vizsgáztatás.

A Dési Lázár Györgyöt ért vádhoz, miszerint szeret a saját elképzelése szerint cselekedni, érdekes adalék a következő eset: 1770-ben az Odera-Frankfurtból hazatérő peregrinus, Baritz János³⁸ közvetítette az egyetem professzora, Eberhard Heinrich Daniel Stosch³⁹ üzenetét, miszerint az egyház vegye fel a kapcsolatot a berlini akadémiával, mert bizonyára kapnának egy-két ösztöndíjas helyet erdélyi diákoknak. A püspök azt javasolta, hogy ilyen egyértelmű kérdésben ne várják meg a következő zsinatot, hanem ő megfogalmazza a választ és lepecsételi a zsinat nevében, amit majd utólag jóváhagynak.⁴⁰ Míg sürgős esetekben a püspök valóban megelőlegezhette a testület döntését, a Főkonzisztórium arra szólította fel, hogy a választ egyelőre csak a maga nevében írja meg.⁴¹

Egyházfegyelem

Zágoni Aranka Györgyhöz hasonlóan⁴² Dési Lázár György is kérte hivatalba lépését követően a Főkonzisztóriumot, szerezzenek neki vizitációs mandátumot, hogy a Székelyföldön elmaradt egyházlátogatást meg tudja tartani.⁴³ A grémium válaszleveléhez csatolva el is küldte az engedélyt, valamint a császári megerősítésért fizetendő 250 forintot.⁴⁴ Az utóbbi azért meglepő, mert a korábbi püspököknél azt láthattuk, hogy saját pénzből hitelezték meg ezt a költséget és igen nehezen tudták később visszaszerezni. Az egyházfegyelem témakörében két eset emelkedett ki Dési Lázár György hivatali szolgálata alatt: az egyik az ótordai gyülekezetben kialakult szakadás, a másik a templomi ülőhelyek kérdése.

Ótordán a gyülekezet patrónusai és a közrendű tagok többsége más-más lelkészt szerettek volna megválasztani. Az eklézsiában már korábban is voltak hasonló viták, a püspök feljegyzése szerint „régóta harcolok azzal az eklézsiával, de nem tudom jó rendbe hozni”. Első ezzel kapcsolatos levelében egyértelműen a patrónusok ol-

38 SZABÓ Miklós – SZÖGI László: *Erdélyi peregrinusok*, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 1998, 70.

39 Előbb Duisburgban (1748–1749), majd Odera-Frankfurtban teológia professzor. Életrajzi adatait lásd: Post-Reformation Digital Library: https://www.prdl.org/author_view.php?a_id=518

40 FőkonzLvt 1770/12, Dési Lázár György levele a Főkonzisztóriumhoz, 1770. január 24.

41 FőkonzLvt 1770/12, Sessionis protocollum V, 776.

42 Tasnádi: *Zágoni Aranka*, 497.

43 FőkonzLvt 1768/20, Dési Lázár György levele a Főkonzisztóriumhoz, 1768. április 3.; *ERZsI II*, 423.

44 Uo.

dalára állt, az ellenlábasokat pedig „factiosusoknak” nevezte, akik „harmincan sem tesznek ki egy patrónát”, sokuk még a lelkészi fizetéshez sem járult hozzá, ezért nem is érdemes rájuk hallgatni.⁴⁵ A Főkonzisztórium egyetértett a püspökkel, sőt külön levélben fordultak a tordaiakhoz, hogy nyugodjanak bele a döntésbe.⁴⁶

Míg a püspök is a patrónusi akarat végrehajtásában látta kezdetben a megoldást, a helyszínen szembesült azzal, hogy a mezővárosi polgárok ellenállása sokkal erősebb, mint amire számított. Meglátása szerint Benkő Lászlóban csak azt kifogásolták a közrendűek, hogy az urak jelöltje volt. A megválasztásáért közbenjáró püspök elhagyta a templomot, „mert olyan zenebona lón és kiáltás a templomban, hogy senki szavát nem lehetett érteni.” A parókián tartott második gyűlésen a közrendűek Bocz István meghívását követelték. A püspök időt kért, amíg egyeztet a Főkonzisztóriummal, de Benkő Lászlónak azt javasolta levélben, hogy inkább utasítsa vissza jelölést, hátha így lecsendesíti az indulatokat.⁴⁷ A Főkonzisztórium jóváhagyta a gyülekezet többségének kérését, és azt szorgalmazták, hogy minél hamarabb válasszák meg Bocz Istvánt.⁴⁸ Az eset jó példája lehet annak, hogy a 18. századi Erdélyi Református Egyház is őrizte a „zsinatpresbiteri” hagyományokat, a gyülekezetek pedig önállóan választhatták meg lelkészeiket, esetenként akár a főurak vagy a püspök akaratával szemben is.

A templomi üléshelyekkel kapcsolatban az a panasz merült fel, hogy néhány gyülekezetben, főleg Székelyföldön, egyesek sajátjuknak tekintették a templomi üléshelyüket és ez sok esetben konfliktusokhoz vezetett. Már az 1767-es zsinat is tárgyalta az esetet „szörnyű nagy unalommal”, ezért Dési Lázár György kérte, hogy a Főkonzisztórium intézkedjen a kérdésben.⁴⁹ Meg is fogalmaztak ezzel kapcsolatban egy dorgáló levelet (*adhortatoria*), amelyet az 1768-as zsinaton minden esperes kézhez kapott.⁵⁰ Ennek ellenére a következő években újra és újra előkerült a kérdés, az 1771-es boroskrakkói és 1772-es agyagfalvi zsinat egyaránt tárgyalta.⁵¹

Dési Lázár György egyházkormányzói munkája további feladatokat is magában foglalt, mint a püspöki jószág rendezése, adminisztratív teendők (például öszszesírás készítése a szolgálaton kívüli lelkészekről), vagy éppen az egyre nagyobb

45 FőkonzLvt 1768/99, Dési Lázár György levele a Főkonzisztóriumhoz, 1768. december 12.

46 FőkonzLvt 1768/96, a Főkonzisztórium levele a Tordai Egyházközséghez, 1768. december 18.

47 FőkonzLvt 1769/22, Dési Lázár György levele Lázár Jánoshoz, 1769. január 25.

48 FőkonzLvt 1769/22, A Főkonzisztórium levele Dési Lázár Györgyhez, Expeditionis protocolum VI, 1079–1080.

49 FőkonzLvt 1768/20, Dési Lázár György levele a Főkonzisztóriumhoz, 1768. április 3.; *ERZsI II*, 423.

50 A szöveg leginkább teológiai érveket hoz fel: a templomban bárhol ül valaki, ugyanúgy Isten színe előtt van, és az Övé kellene legyen az elsőbbség. Burkoltan meg is fenyegetik az ellenállókat azzal, hogy ha nem hajlandóak engedni, a kérdéses padokat ki kell cserélni, hogy azokat senki ne mondhasa a magáénak. Uo.

51 *ERZsI III*, 8, 20, FőkonzLvt 1772/76.

népszerűségnek örvendő orgonák liturgikus szerepének rendezése, de a tanulmány terjedelmi keretei miatt ezekre nem térek ki.

KÜLSŐ ÜGYEK

A püspöki teendőkhez magától értetődő módon hozzátartozott az egyház külső képviselője. Dési Lázár György Odera-Frankfurtban tanult, később pedig francia nyelvből fordított,⁵² tehát műveltségét tekintve különösen alkalmasnak mutatkozott erre a feladatra. A következőkben azokra a témákra szorítokozom, melyek jól szemléltetik a korabeli egyház küzdelmeit, illetve azokat a stratégiákat, melyeket a püspök ilyen helyzetben követhetett. A világi vezetéssel való kapcsolatot négy konfliktus mentén bontom ki: a heidelbergi káték beszolgáltatása, a szükségkeresetségi elrendelése, a zsinatok jogszerűségének megkérdőjelezése, valamint az Erdélybe küldött misszionáriusok fogadása kontextusában.

A Heidelbergi Káték, valamint Bod Péter két munkájának, a Smyrnai Szent Polikárpus és a Magyar Athenas összegyűjtését az uralkodó azért rendelte el, mivel meglátása szerint azok sértették a római katolikus vallást.⁵³ A püspök 1769 április 12-ig 95,⁵⁴ április 18-ig már 108 kátét⁵⁵ gyűjtött össze, Bod Péter munkáiból elmondása szerint még egyet sem küldtek be. Május 11-én már 300 kátépéldányról írt, melyeket azonban nem sietett továbbküldeni, amíg erre nem kapott külön felszólítást. Pokoly József egyháztörténeti munkájában ebből a levélből idézi a következő részt, amivel a püspök szinte már hősi ellenállását igyekezett szemléltetni: „Nálam már vagyon közel 300 catechismus, de nem sietek a béküldéssel, várok inkább parancsolatot, [...] talám nem is illenék, hogy én magam küldem bé, hanem aki szedeti vitesse el, így is hogy beszédjük Traditorokká lettünk kételességből, de ha magunk küldenők be, kétszeresen lennénk traditorok.”⁵⁶ A püspök stratégiája – a kivárás és a konfliktuskerülés –, úgy tűnik, hogy sikerrel járt, hiszen a korábbi rendeletet később enyhítették, és csak a kérdéses részeket kellett törölni, majd a végrehajtás teljesen elmaradt.⁵⁷

Pokoly József az életveszélyben forgó gyerekek megkeresztelését előíró rendeletet 1765. április 3-ra datálja, amit 1771. december 19-én újítottak meg.⁵⁸ Dési Lázár György 1769 áprilisában fogalmazta meg a Főkonzisztórium kérésére a református álláspontot, elsősorban a Második Helvét Hitvallásra alapozva. Véle-

52 Pierre Du Bosc hugenotta szerző prédikációjának fordításáról Tóth Zsombor írt részletesen: TÓTH Zsombor: *A bosszú reformáció jegyében*, Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézete, 2023, 348–380.

53 POKOLY József: *Az Erdélyi Református Egyház története III.*, Budapest, 1904, 111.

54 FőkonzLvt 1769/82, Dési Lázár György levele a Főkonzisztóriumhoz, 1769. április 12.

55 FőkonzLvt 1769/69, Dési Lázár György levele a Főkonzisztóriumhoz, 1769. április 18.

56 FőkonzLvt 1769/89, Dési Lázár György levele a Főkonzisztóriumhoz, 1769. május 11. Idézi: POKOLY: *Az Erdélyi Református*, 111–112.

57 Ua.

58 Uo., 110.

ménye szerint 28 évi lelkészi szolgálata során még nem találkozott olyan esettel, hogy gyerek kereszteleetlenül halt volna meg, a zsinaton pedig felhívta a lelkészek figyelmét, hogy vigyázzanak erre, de kifejtette a gyakorlat kapcsán felmerülő teológiai aggályait is.⁵⁹

1770-ben a Gubernium arra kérte fel a püspököt, hogy véleményezze a szükségkeresztséggel kapcsolatos útmutatás tervezetét. A Főkonzisztóriumnak írt levelében több ponton bírálta a szöveget: nehezményezte, hogy az eredeti német vagy latin változatot ugyan nem ismeri, de a magyar fordítás nagyon rossz minőségű, ráadásul elvész a részletekben. Ironikusan meg is jegyzi, hogyha az „olly ostoba” bábáknak mindezt meg akarnák tanítani, akkor külön akadémiát kellene alapítani hozzá.⁶⁰ Itt egyetlen példa álljon annak szemléltetésére, hogy mire utalt a püspök:

„Ha kettős gyermek az anyja méhében volna, s két láb vagy kéz eléjőne, úgy, hogy nem lehetne tudni, két gyermekéi azon lábak vagy kezek, vagy csak egyé, először az egyiket, másodsor a másikat kell megöntení, s mind a kétszer a keresztséghöz való szókat kell kimondani, de mindenkor hozzátévén a conditiot. Az elsőnek így mondván: ha megkeresztelhető vagy, én tégedet keresztellek Atyának stb. névébe. A másodíknak: ha megkeresztelhető vagy és nem vagy megkeresztelve, én tégedet keresztellek stb. Ha pediglen a kettős gyermekek visszahúznák a lábakat vagy kezeket, s azután jőnének a világra, ismét őket conditio alatt meg kell keresztelni, mondván: ha meg nem vagy keresztelve, én tégedet keresztellek Atyának stb. minthogy bizonytalan, ha az első két kezek és lábak két gyermeké volt-e vagy csak egyé.”⁶¹

A zsinatok kapcsán az a kérdés merült fel, hogy az unitáriusok, de ennek nyomán a reformátusok is milyen jogon gyakorolják ezt a gyülekezési jogot. A Főkonzisztórium a püspököt kérte fel, hogy a leveles ládában keressen bizonyító erejű okmányt arra nézve, hogy jogszerűen járnak el.⁶² Válaszában a püspök fejedelemségkori iratokat említ, majd kifejti, hogy szerinte az „ausztriai fejedelmek”, ha másként nem is, de hallgatólagosan elismerték a zsinatok létjogosultságát.⁶³ A Főkonzisztórium nem látta ennyire könnyen megoldhatónak a kérdést, mert attól féltek, ha kizárólag fejedelmi engedélyekre hivatkoznak, akkor azokat egy-

59 FőkonzLvt 1769/69 Dési Lázár György levele a Főkonzisztóriumhoz, 1769. április 18. FőkonzLvt 1769/89 Dési Lázár György levele a Főkonzisztóriumhoz, 1769. május 11.

60 FőkonzLvt 1770/90, Dési Lázár György levele a Főkonzisztóriumhoz, 1770. szeptember 1.

61 Uo., A levél melléklete.

62 FőkonzLvt1768/96, A Főkonzisztórium levele Dési Lázár Györgyhez, 1768. november 25.; *ERZSI II*, 430.

63 FőkonzLvt 1768/99, Dési Lázár György levele a Főkonzisztóriumhoz, 1768. december 12.; *ERZSI II*, 431.

szerűen vissza is vonhatja a jelenlegi uralkodó. Ezért is úgy döntöttek, hogy a kérdésben megpróbálnak a lutheránusokkal közös beadványt készíteni.⁶⁴

Az Erdélybe küldött római katolikus misszionáriusok kapcsán szintén a konfliktuskerülést, valamint a törvényekre alapozott passzív ellenállást látta célravezetőnek a Főkonzisztórium. A püspök kérdésére azt javasolták, hogy mindenhol meg kell adni nekik a becsületet, de a templomokba beengedni és a kérésükre harangozni nem szabad, mert ez sértené a református egyház belső rendjét.⁶⁵

ÖSSZEFOGLALÓ

Dési Lázár György püspökségének vizsgálata segíthet abban, hogy jobban megismerhessük a 18. század Erdélyi Református Egyházának működését.

A főjegyzőválasztás gyakorlatával kapcsolatban azt láthattuk, hogy a Főkonzisztórium minden vizsgált esetben befolyással bírt a döntéshozatalra, de nagyon eltérő az, hogy milyen mértékben. Arra is volt példa, hogy csupán általános követelményeket fogalmaztak meg, a püspökkel való levelezésben pedig még csak a javaslat szintjén sem fordulnak elő nevek, de olyan is, amikor esetleges negatív következményeket helyeztek kilátásba, ha nem az ő jelöltjük nyeri a választást. Az az elképzelés, miszerint a Főkonzisztórium jelöl, a zsinat pedig választ, csak részben fenntartható – ugyan a 18. század során több példánk is van erre, de egyelőre inkább ritkán alkalmazott módszernek, mint bevett gyakorlatnak tűnik az eljárás.

A belső ügyek felvázolása során közelebbről megnézhattuk azt, hogy milyen feladatokat látott el a püspök, illetve milyen jogkörben mozoghatott. Dési Lázár György kapcsán valószínűleg nem alaptalan a küldöttek azon megállapítása, hogy előszeretettel cselekedett a saját belátása szerint, de a súrlódások egyetlen esetben sem fajultak komolyabb vitává. A tordai egyházközség lelkészválasztása szemléletes példaként szolgálhat arra, hogy a gyülekezeti többség miként érvényesíthette akaratát – akár az előjárókkal szemben is.

A külső ügyek arra mutattak rá, hogy az állami szervekkel szembeni jogérvényesítés Dési Lázár György egyházkormányzói munkája során is mindennapos volt. Amikor erre lehetőség nyílt, a püspök próbálta kerülni a nyílt összetűzést és kivárással, illetve passzív ellenállással próbálta csökkenteni a reformátusokat negatívan érintő rendeletek hatását. A bécsi udvarral való kapcsolattartás során két kiemelkedő fontosságú feladatköre volt: egyrészt őt kérték fel teológiai tartalmú szövegek megfogalmazására és véleményezésére, másrészt ő volt az egyház képviselőjének személyi megtestesítője, így például ő kellett összegyűjtse a betiltott iratokat.

Jelen tanulmány keretében túlzás lenne Dési Lázár György hivatali teljesítményét akár pozitívan, akár negatívan értékelni. Összegzőként annyit mondhatnánk,

64 FőkonzLvt1768/96, A Főkonzisztórium levele Dési Lázár Györgyhez, 1768. december 18., Expeditionis protocollum VI, 1053–1054.; *ERZsI II*, 431–432.

65 FőkonzLvt 1769/22, A Főkonzisztórium levele Dési Lázár Györgyhez, Expeditionis protocollum VI, 1079–1080.

hogy személye, kormányzási gyakorlata kapcsán merültek fel aggályok a kortársakban, de a rá háruló feladatokat a források alapján becsülettel véghezvitte.

BIBLIOGRÁFIA

- BODOLA Sámuel: Bod Péter smyrnai Polykárpusának folytatása, in: *Az erdélyi Reformata Anyaszentegyház névkönyve 1860ra*, Kolozsvár, Az Evangéliumi Református Főtanoda Könyvnyomdája, 1859, 6–11.
- BUZOGÁNY Dezső – DÁNÉ Veronka – KOLUMBÁN Vilmos József – ÖSZ Sándor Előd – SIPOS Gábor (kiad.): *Erdélyi református zsinatok iratai II. 1715–1770.*, Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület, 2016. (ERZsI II)
- BUZOGÁNY Dezső – DÁNÉ Veronka – KOLUMBÁN Vilmos József – SIPOS Gábor (kiad.): *Erdélyi Református zsinatok iratai III. 1771–1789.*, Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület, 2001. (ERZsI III)
- Erdélyi Református Főkonzisztórium Levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban. (FőkonzLvt)
- POKOLY József: *Az Erdélyi Református Egyház története III.*, Budapest, Erdélyi Ev. Ref. Egyházkerület Állandó Igazgatótanácsa, 1904.
- SALAMON József: *Successio és képviselet az Erdélyi Evang. Reform. Superintendentiában*, Pest, Engel és Mandellon Nyomdája, 1861.
- SIPOS Gábor: *Az Erdélyi Református Főkonzisztórium kialakulása 1668–1713–(1736)*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület – Erdélyi Református Egyházkerület, 2000.
- SZABÓ Miklós – SZÖGI László: *Erdélyi peregrinusok*, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 1998.
- TASNÁDI István: Út a püspökség felé – Zágoni Aranka György pályaképe, in: Kolumbán Vilmos (szerk.): *Az iskolák fölöttébb szükséges voltáról*, Kolozsvár, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet – Egyetemi Műhely Kiadó, 2022, 235–250.
- TASNÁDI István: *Verestói György élete*, Kolozsvár, magiszteri dolgozat a Kolozsvári Protestáns Teológia Intézetben, 2020.
- TASNÁDI István: Zágoni Aranka György püspöki tevékenysége, in: Kiss Réka, Lányi Gábor (szerk.): *Hagyomány, Identitás, Történelem 2022*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2023, 489–502. doi: 10.61376/hit.2022.tasnadi.34
- TASNÁDI István: Zágoni Aranka György püspökségét megerősítő császári oklevél, in: Ujváry Gábor (szerk.): *Lymbus Magyarástudományi forrásközlemények*, Budapest, 2022, 715–722.
- TÓTH Zsombor: *A hosszú reformáció jegyében*, Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézete, 2023.
- Post-Reformation Digital Library. https://www.prdl.org/author_view.php?a_id=518 (utolsó hozzáférés dátuma: 2024.04.22.)